

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/39221462>

Міхайліна Т. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії держави і права та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

Гоцуляк Ю. В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри теорії, історії держави і права та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

РОЛЬ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНДИГЕННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

THE ROLE OF ETHNO-NATIONAL CULTURE IN THE FORMATION OF INDIGENOUS DEMOCRACY

Метою наукової статті є аналіз ролі етнонаціональної культури у процесі формування індигенної демократії.

У науковій статті проаналізовано специфіку індигенної демократії як виду демократії локальної. З'ясовано, що основним призначенням локальної демократії є активізація громади, її об'єднання для вирішення спільних проблем. Але за відсутності врахування національних особливостей, інтересів та потреб у національно неоднорідному суспільстві, цей чинник може стати на заваді розвитку громади чи держави в цілому, викликати соціальні конфлікти та внутрішні суперечності. Тому стверджується, що локальна демократія, курс на розвиток якої взяла Україна, має поступово змінитися демократією індигенною, яка може збалансувати одиничне та загальне у суспільстві, а також стати інструментом для зниження соціальних протиріч.

Зроблено висновок, що в Україні ще повністю не сформовано концепцію, що втілюватиметься у досліджуваній сфері. З одного боку, наша держава декларує вільний розвиток, забезпечення прав та свобод окремих етнічних груп. З іншого, – на нормативному рівні втілюються ознаки національної держави, що суперечить фактичному етнічному складу України. Тобто Україна в етнонаціональній політиці взяла курс на формування культурно однорідного суспільства, що може бути пояснено конфліктом на Сході держави та наступною повномасштабною російською агресією, але в будь-якому разі не вбачається правильним, оскільки населення, яке й так зазнає значних втрат, перебуває у кризовій ситуації, починає відчувати все сильніший внутрішній тиск, що у підсумку може лише посилити протиріччя та призвести до чергових кризових ситуацій.

Піддається критиці теза, що в рамках „індигенної перспективи” ставляться під сумнів такі фундаментальні цінності та інститути національної держави, як громадянство, рівність, соціальна справедливість і ряд інших. Вважається, що вона не витримує критики, оскільки у сучасному мультикультурному, глобалізованому світі внаслідок міграційних процесів на мапі світу майже не залишилося у повному сенсі національних держав.

На підставі зазначеного, зроблено висновок, що у етнічній політиці держави необхідно знайти розумний баланс між асиміляцією та збереженням етнічної самосвідомості, що має обов'язково знайти нормативне закріплення на шляху від локальної до індигенної демократії.

Ключові слова: *етнонаціональна культура, етнонаціональна політика, індигенна демократія, локальна демократія, місцеве самоврядування, права людини, принципи права, держава.*

The purpose of the scientific article is to analyze the role of ethno-national culture in the formation of indigenous democracy.

The scientific article analyzes the specifics of indigenous democracy as a type of local democracy. It is found out that the main purpose of local democracy is to activate the community, unite it to solve common problems. But the absence of taking into account national characteristics, interests and needs in a nationally heterogeneous society, this factor can hinder the development of society or the state as a whole, cause social conflicts and internal contradictions. Therefore, it is argued that local democracy, which Ukraine has taken a course to develop, should gradually be replaced by an indigenous democracy, which can balance the individual and the common in society, as well as become a tool for reducing social contradictions.

It is concluded that Ukraine has not yet fully formed the concept that will be implemented in the field under study. On the one hand, our state declares free development, ensuring the rights and freedoms of individual ethnic groups. On the other hand, at the normative level, the signs of a national state are embodied, which contradicts the actual ethnic composition of Ukraine. That is, Ukraine in its ethno-national policy has taken a course towards the formation of a culturally homogeneous society, which can be explained by the conflict in the east of the state and the subsequent full-scale Russian aggression, but in any case it is not seen as correct, since the population, which is already suffering significant losses, is in a crisis situation, begins to feel increasingly strong internal pressure, which in the end can only increase contradictions and lead to further crisis situations.

The thesis that within the framework of the "indigenous perspective" such fundamental values and institutions of the national state as citizenship, equality, social justice and a number of others are called into question is criticized. It is believed that it does not stand up to criticism, since in today's multicultural, globalized world, due to migration processes, there are almost no nation-states left on the world map in the full sense.

Based on this, it is concluded that in the ethnic policy of the state it is necessary to find a reasonable balance between assimilation and preservation of ethnic identity, which must necessarily find a normative consolidation on the way from local to indigenous democracy.

Key words: *ethno-national culture, ethno-national politics, indigenous democracy, local democracy, local self-government, human rights, principles of law, state.*

Постановка проблеми. Україна останніми роками взяла курс на децентралізацію, що повинна активізувати місцеве населення у вирішенні локальних проблем, розділити відповідальність за прийняття рішень, зробити їх більш відкритими і зваженими, а відповідно, такими, що більш позитивно сприймаються громадою. Але Україна, як етнічно складна держава, має, з одного боку, враховувати позицію місцевого населення та право народів на самовизначення, а з іншого, – впроваджувати засади, які є спільними для народу країни в цілому. Складність полягає у тому, що у цьому випадку стикаються типовість (однорідність) та самобутність, і необхідно знаходити між ними баланс. Лише в цьому випадку конфліктність на ґрунті етнічних особливостей буде знижуватися. Інститут, який здатний посприяти врівноваженню етнічно неоднорідного суспільства, має назву індігенна демократія, яка, у свою чергу, визнається видом демократії локальної. Але для повноцінної реалізації моделі індігенної демократії держава має розвивати ефективну етнонаціональну політику, яка у повній мірі враховує особливості етнонаціональної культури населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками кількість публікацій, присвячених питанням локальної демократії, значно зросла. Серед науковців-правників, які працювали над цією тематикою, можна згадати таких як С. Була, В. Гнатюк, В. Погорілко, В. Пономаренко, М. Цумарев та інших. Хоча величезне значення мають спеціальні роботи, присвячені безпосередньо індігенній демокра-

тії, авторства Т. Краснопольської та І. Милосердної. Тим не менше, слід визнати, що в Україні процеси індігенної демократії знаходяться тільки на початку свого дослідження.

Метою наукової статті є аналіз ролі етнонаціональної культури у процесі формування індігенної демократії.

Основний текст. Активна децентралізація та муніципальна реформа в Україні, яка розгортається та прискорюється останніми роками, надала поштовху для розвитку інструментів локальної демократії. Це є безумовно важливим та своєчасним, оскільки, з одного боку, надання більших можливостей та повноважень місцевим громадам, – це однозначно європейський шлях розвитку та вибір нашої держави, оскільки Україною ратифіковано основні міжнародні акти, присвячені регламентації місцевого самоврядування, участі громадян у всіх аспектах функціонування держави, гарантуванню охорони та захисту прав людини на всіх рівнях тощо. На національному рівні така можливість регламентована Розділом XI Конституції України. Зокрема, статтею 140 визначається, що територіальна громада має право самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України, як опосередковано, через представників, так і безпосередньо через механізми участі (звернення громадян, електронні петиції, доступ до засідань, місцеві ініціативи, громадські слухання, консультації з громадськістю, загальні збори громадян тощо).

З іншого боку, децентралізація завжди відбиває залучення мешканців громади до вирі-

шення проблем, прийняття рішень (а хто краще знається на проблемах та потребах громади, як не її мешканці). Крім того, таким чином здійснюється розподіл відповідальності між органами місцевого самоврядування та пересічними громадянами у процесі прийняття рішень, підвищується рівень довіри до влади, коригуються неточності та помилки, зменшуються можливості для корупційних зловживань, знижується соціальна напруга та поживається соціально-правова активність [1, с. 45].

Як справедливо відзначають С. Була та В. Гнатюк, „шлях становлення і розвитку локальної демократії та її інституціонального вияву в місцевому самоврядуванні безпосередньо корелюється з проблематикою прав і свобод людини, в тому числі і на місцевому рівні” [2, с. 77].

С. Була також виділяє ознаки локальної демократії, серед яких є:

- організація життя територіальної громади на принципах рівності, участі, публічного діалогу;
- залучення громадян до ведення справ громади, поширення практик місцевих ініціатив, референдумів;
- самоорганізація населення [3, с. 37].

Проте, за влучним висловом М. Цумарєва, „системоутворюючим чинником для локальної демократії є культурний зміст” [4, с. 54]. Тобто, як прослідковується з ознак локальної демократії, її основним призначенням є активізація громади, її об’єднання для вирішення спільних проблем. Але за відсутності врахування національних особливостей, інтересів та потреб у національно неоднорідному суспільстві, цей чинник може стати на заваді розвитку громади чи держави в цілому, викликати соціальні конфлікти та внутрішні суперечності.

Саме акцентуалізацію на культурних та соціальних реаліях передбачає інша наукова категорія – «індигенна демократія». Якщо локальна демократія є основою функціонування місцевого самоврядування, то індигенна демократія (*indigenous democracy*) тісно пов’язана з поняттями „корінне населення” і „самовизначення” [5, с. 169]. Міжнародні аспекти „індигенної перспективи” відображені в аналітичних роботах експертів ООН, спеціальним доповідачем ООН з прав корінних народів. Їх оцінка також дана в монографії „Організація Об’єднаних Націй і захист прав корінних народів» [6, с. 108]. Для

України, як національно неоднорідної держави, це вбачається дійсно актуальним, оскільки врахування національної специфіки може стати суттєвим консолідуючим чинником.

Слід зазначити, що „етнос”, „етнічна спільність”, „етнічна спільнота” є досить неоднозначними поняттями, тлумачення яких мають суттєві розбіжності як серед різних науковців, так і в межах різних галузей наукового знання. Найчастіше під етносом розуміється стійка соціальна група людей, об’єднаних спільним історичним розвитком на певній території, яка має спільні біологічні, культурні та ментальні ознаки. „Взаємодія цих ознак, їх сумарний вплив на освіту і збереження етнічної спільності виражаються у вигляді феномену етнічної самосвідомості, що, загалом, стає вирішальним для визначення приналежності окремих особистостей або цілих людських колективів до тієї чи іншої етнічної спільності” [7, с. 79]. Тож, значення етносу полягає в усвідомленні особи себе як частини певної спільності та у сприйнятті відмінностей цієї спільності від інших.

Оскільки етнічне зумовлюється системою соціалотипової діяльності, то держава має спрямувати свою діяльність на вироблення суспільних етнічних цінностей та організацію національних інституцій, які мають займатися проблемами етнокультури та етноосвіти. Єдність етносу тримається на духовних засадах, сукупності структур колективної свідомості та колективної пам’яті. Тому західна концепція „етності” вважає етнічний чинник рушійною силою суспільного прогресу [8, с. 96; 7, с. 80]. З таким трактуванням можна повністю погодитися, тому що врахування одиничного у підсумку сприяє формуванню цілого у зв’язку з тим, що у такому разі етнічна спільність (а відповідно, і особи, які сприймають себе її частиною) відчувають свою важливість для держави. Через усвідомлення та позитивне сприйняття державними інституціями відмінностей усередині суспільства, забезпечення державою реальних механізмів для охорони прав і законних інтересів етнічних груп, громадянське суспільство виходить на принципово інший рівень. Тому стверджується, що принципи індигенної демократії мають обов’язково враховуватися під час реалізації локальної демократії (зокрема, і в Україні).

У наукових джерелах зазначається, що інститути громадянського суспільства, в тому числі інститути національних меншин, є важливим фактором, який відіграє одну з ключових ролей у впровадженні суспільних змін, зокрема, у частині удосконалення державного управління у сфері національних меншин, поліпшення самоорганізації і представництва в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, підвищенні ефективності реалізації правових механізмів захисту прав національних меншин, задоволення їх мовних, освітніх, культурних, інформаційних і релігійних потреб та участі у транскордонному співробітництві [9, с. 367]. Зауважується, що зараз саме час переосмислити пріоритети і парадигми етнонаціональної політики та вжити заходів щодо удосконалення національного законодавства у сфері етнонаціональної політики. Якщо в минулому щодо етнонаціональних спільнот і громадянських інститутів держава виконувала контролюючу роль, то нині, відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, в основі етнонаціональної політики є модель співпраці. Отже, до функцій органів державної влади належить координація цих питань [10; 11, с. 20]. Проте, навіть на сучасному етапі держава все ще недооцінює роль етнічних спільнот у розвитку громад. Це виражається у недостатньо ефективних механізмах забезпечення прав та потреб населення певної громади, недосконалій нормативно-правовій базі. Очевидно, що для розвитку локальної (зокрема, й індигенної) демократії необхідні потужні та вивірені нормативно-правові засади, у тому числі такі, що регламентують права корінного населення. Наразі такі нормативно-правові акти є дуже декларативними, слабкими та характеризуються прогальністю.

Через відсутність розуміння поняття національно-культурної автономії, її місця серед інших громадських інститутів, А. Моца розглядає доцільність розробки й прийняття Законів України «Про національно-культурну автономію» та «Про концепцію державної етнонаціональної політики України». При цьому, автором визначено, що національно-культурна автономія не має нічого спільного з адміністративно-територіальним поділом держави, і право користуватися нею мають представни-

ки національних меншин, незалежно від місця їхнього проживання, що є особливо актуальним для дисперсно розселених меншин. Запропоновані закони мали б відповідати викликам сучасності, а в їх основу треба закласти модель співпраці та партнерства між громадянським суспільством і державою [11, с. 19]. Така ініціатива цілком заслуговує на підтримку, тому що розвинене громадянське суспільство неможливо без врахування позиції мешканців громади, зокрема, й етнічних спільнот.

Беручи до уваги всі позитивні риси індигенної демократії, викладені вище, слід визнати і наявність у науковій площині окремих критичних зауважень щодо досліджуваного явища. Так, існує думка, що в рамках „індигенної перспективи” ставляться під сумнів такі фундаментальні цінності та інститути національної держави, як громадянство, рівність, соціальна справедливість і ряд інших. „Індигенна перспектива” як транснаціональне явище, з одного боку розглядається як проект, спрямований на зміну їх соціальної позиції в суспільстві, а з іншого – як фактор, що чинить негативний вплив на національні держави, поступово підриваючи їх політичну владу і стабільність соціальних систем. На думку М. Кастельса, „виклик національним державам в даний час формується з двох точок зору – макрорівня міжнародних організацій корінних народів, заснованих на транснаціональній солідарності, і мікрорівня місцевих спільнот” [12; 6, с. 110]. Але це твердження у сучасному мультикультурному, глобалізованому світі не витримує критики внаслідок того, що у результаті міграційних процесів на мапі світу майже не залишилося у повному сенсі національних держав. Цілком природньо, цей факт підвищує ризики соціальних коливань та конфліктів. Разом з тим, як дає зрозуміти застосування порівняльного методу та методу правової компаративістики, конфліктність має тенденцію до зниження у тих державах, які встановили розумні засади міграційної політики, а у внутрішній політиці знайшли баланс між збереженням та прищепленням (розширенням сфери) національної ментальності та збереженням самобутності окремих етнічних груп (зокрема, й корінних народів). Яскравим прикладом зваженої етнокультурної політики можна назвати Канаду, оскільки на рівні соціально-державних

інституцій створено всі умови для збереження етнічної свідомості (у тому числі, збереження мови, традицій, культури, можливість навчання відповідною мовою, створення громадських організацій, культурних та навчальних центрів, представництва у органах місцевого самоврядування тощо). Разом з тим, у законодавстві та у громадській думці візуалізуються досить жорсткі своєрідні „червоні лінії”, які ідентифікують єдину національну приналежність осіб як громадян країни, що тягне за собою наявність прав та обов’язків, правил поведінки, сприйняття певних явищ та моделей поведінки у відповідних ситуаціях. Саме такі принципи мають бути покладені в основу концепції індигенної демократії.

В Україні, як видається, ще повністю не сформовано концепцію, що втілюватиметься у досліджуваній сфері. З одного боку, наша держава декларує вільний розвиток, забезпечення прав та свобод окремих етнічних груп. З іншого, – на нормативному рівні втілюються ознаки національної держави, що суперечить фактичному етнічному складу України. Інколи обґрунтовуються тези, що така жорстка національна регламентація пов’язана з військовою агресією росії проти нашої держави. Але, як вбачається, це не є рішенням, оскільки населення, яке й так зазнає значних втрат, перебуває у кризовій ситуації, починає відчувати все сильніший внутрішній тиск, що у підсумку може лише посилити протиріччя та призвести до чергових кризових ситуацій.

І можна повністю погодитися з думкою, що нині головною метою консолідації є загальнонаціональна єдність та загальнонаціональний діалог задля збереження конституційного ладу, територіальної цілісності, відновлення миру в Україні [13]. Світова практика і, в першу чергу, практика багатонаціональних країн-учасниць ЄС засвідчує, що національні меншини є важливим, а в окремих випадках, і рушійним елементом гармонійно розвиненого громадянського суспільства, до побудови якого прагне Україна [11, с. 21]. Тому стверджується, що локальна демократія, курс на розвиток якої взяла Україна, має поступово змінитися демократією індигенною, яка може збалансувати одиничне та загальне у суспільстві, а також стати інструментом для зниження соціальних протиріч.

Висновки. У науковій статті проаналізовано специфіку індигенної демократії як виду демократії локальної. З’ясовано, що основним призначенням локальної демократії є активізація громади, її об’єднання для вирішення спільних проблем. Але за відсутності врахування національних особливостей, інтересів та потреб у національно неоднорідному суспільстві, цей чинник може стати на заваді розвитку громади чи держави в цілому, викликати соціальні конфлікти та внутрішні суперечності. Тому стверджується, що локальна демократія, курс на розвиток якої взяла Україна, має поступово змінитися демократією індигенною, яка може збалансувати одиничне та загальне у суспільстві, а також стати інструментом для зниження соціальних протиріч.

Зроблено висновок, що в Україні ще повністю не сформовано концепцію, що втілюватиметься у досліджуваній сфері. З одного боку, наша держава декларує вільний розвиток, забезпечення прав та свобод окремих етнічних груп. З іншого, – на нормативному рівні втілюються ознаки національної держави, що суперечить фактичному етнічному складу України. Тобто Україна в етнонаціональній політиці взяла курс на формування культурно однорідного суспільства, що може бути пояснено конфліктом на Сході держави та наступною повномасштабною російською агресією, але в будь-якому разі не вбачається правильним, оскільки населення, яке й так зазнає значних втрат, перебуває у кризовій ситуації, починає відчувати все сильніший внутрішній тиск, що у підсумку може лише посилити протиріччя та призвести до чергових кризових ситуацій.

Піддається критиці теза, що в рамках „індигенної перспективи” ставляться під сумнів такі фундаментальні цінності та інститути національної держави, як громадянство, рівність, соціальна справедливість і ряд інших. Вважається, що вона не витримує критики, оскільки у сучасному мультикультурному, глобалізованому світі внаслідок міграційних процесів на мапі світу майже не залишилося у повному сенсі національних держав.

На підставі зазначеного, зроблено висновок, що у етнічній політиці держави необхідно знайти розумний баланс між асиміляцією та збереженням етнічної самосвідомості, що має обов’язково знайти нормативне закріплення на шляху від локальної до індигенної демократії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайліна Т. В. Інструменти локальної демократії у контексті розвитку громадянського суспільства. *Локальна демократія: роль громад та органів місцевого самоврядування* : матер. наук.-практ. круглого столу (Суми, 26 травня 2023 р.). Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 45–48.
2. Була С., Гнатюк В. Локальна демократія як фундаментальна категорія в актуалізації проявів інституціонально-правових модусів місцевого самоврядування: кореляція, формалізація та схематизація основних понять. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософсько-політологічні студії*. 2015. Вип. 6. С. 76–88.
3. Була С. П. Теоретико-методологічний аналіз локальної демократії як умови та інструменту становлення консолідованої демократії в перехідних суспільствах (на прикладі України) : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Львів, 2012. 233 с.
4. Цумарев М. І. Формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні : дис. канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2019. 245 с.
5. Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Співвідношення понять „індигенна демократія” та „локальна демократія”. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* : у 2-х т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 168–171.
6. Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Індигенна демократія: від концептуалізації до інституціоналізації. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 108–116.
7. Ставицький Г. А. Теоретичний аналіз проблеми етнічної самосвідомості як провідної ознаки етносу. *Етнічна самосвідомість та міжетнічна взаємодія в сучасному світі* : збірник наук. праць. Суми : Видво СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. С. 77–82.
8. Лозко Г. Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект : навч. посібник. Київ : АртЕК, 2001. 304 с.
9. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Розвиток конституційного права України. *Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи* : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученко Київ, 2001. С. 358–393.
10. Резеш Й. Й. Етнонаціональна політика України: регіональний вимір. Центр культур національних меншин Закарпаття. URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/2017/08/20/етнонаціональна-політика-україни-ре/>
11. Моца А. А. Роль громадянського суспільства у формуванні державної етнонаціональної політики єдності в Україні: правові засади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 68. С. 19–24.
12. Castells M. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press, 2012. 346 p. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2019/11/Networks-of-Outrage-and-Hope-Social-Movements-in-the-Internet-Age-Manuel-Castells.pdf>
13. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Київ, 2015. 230 с.